

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך לה, תשמ"ד

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

הלשון העברית — אם הלשונות?

א

מקובלת אצל חכמי ישראל ההשקפה, שהעברית היא הלשון הראשונה שנוצרה, ושבה דיבר ה' עם אדם הראשון; יתר הלשונות נולדו בדור הפלגה, ומהן באו לשונות העמים (חומסקי, פרק ב). כך מסיק המדרש (פראשית רבה יח, ד — עמ' 164) מן הפסוק "לזאת יקרא אשה כי מאיש לקחה זאת" (בר' ב, כג) — כי אדם הראשון היה יכול לומר מלים אלו רק בעברית, מפני שרק בעברית השם "אשה" נראה כצורת הנקבה של השם "איש" (ואמנם "נראה", כי לדעת רוב המדקדקים גזרות שתי המלים משרשים שונים — אך בעלי המדרש לא שמו לב לכך): ביננית קוראים לאישה *gyné* ולאיש *ánthrōpos*; ובארמית לזה "גברא" ולזאת "איתתא". היינו יכולים להוסיף, שגם בלשונות אחרות השמות המציינים את הזכר ואת הנקבה שבמין האנושי שונים הם זה מזה לחלוטין: בלאטינית *vir* — *mulier*, בצרפתית *homme* — *femme*, באיטלקית *uomo* — *donna*, וכן עוד. "מיפן אתה למד שניתנה התורה בלשון הקודש" אומר המדרש, ו"כשם שניתנה תורה בלשון הקודש כך נברא העולם בלשון הקודש". הלשונות האחרות באו לעולם בדור הפלגה, והעברית נשארה נחלה מיוחדת של עם ישראל.

כך סברו חכמי ישראל גם בימי הביניים, וְדִי לָנוּ אִם נִבְיָא
כַּאֲן אַת דְּבַרֵי הַפּוֹזְרִי:

זאת היא הלשון [העברית — ג"צ] אשר בה נגלה האלוה
אל אדם ואל חוה ובה דיברו השניים ביניהם. ראייה לדבר:
השם 'אדם' נגזר מן השם 'אדמה', והשם 'אישה' מן
'איש'...; ומלבד זה — יש אתנו עדות התורה על כך
וקבלת איש מפי איש עד עֶבֶר (ועבר הרי קיבל מנח, ונח
מאדם) כי עברית הייתה לשונו של עֶבֶר, ועל שמו נקראה
עברית, פי הוא שמר עליה גם בדור הפלגה ובלפול
הלשונות [ואברהם שמר עליה אחרי עבר]. אמנם באור
פְּשׁוּדִים דיבר אברהם ארמית, פי הארמית הייתה שפת
הפְּשׁוּדִים, אולם העברית הייתה לו לשון מיוחדת במעלה,
לשון הקודש, והארמית — לשון חול (פוזרי ב, סח עמ'
פו).

כנגד דעה מקובלת זו תפס הרמב"ן עמדה עצמאית
לחלוטין. בפירושו לתורה בסוף פרשת נח הוא טוען, שאבותיו
של אברהם אבינו לא נולדו בארץ פְּשׁוּדִים אלא בארם, ובארץ
ארם נולדו אברהם ונחזר אחיו; אחר כך השאיר תרח אביהם את
נחזר בעיר חרן, והלך עם אברהם לאור פְּשׁוּדִים, ושם הוליד את
בנו הקטן הרן. לדעת הרמב"ן דיברו הפְּשׁוּדִים ארמית, וכן דיבר
אברהם, כפי שסבר אף הפוזרי, אלא שהפוזרי אומר שהוא דיבר
אף עברית, ולא כן הרמב"ן. פאשר נמלט אברהם מרדיפת מלך
הפְּשׁוּדִים, ביקש ללכת לארץ פנען, במיוחד כדי להגיע לארץ
שלשונה שונה מלשון הפְּשׁוּדִים, אלא שבדרך התעכב בעיר חרן.
וזה לשון הרמב"ן:

פי מעת הוציאו אותו [את אברהם — ג"צ] מאור פשדים היה הרצון לפניו יתעלה שיגדלנו ויתן לו את הארץ ההיא [ארץ פנען — ג"צ], ותרח אביו ואברהם היה בלבם מן היום ההוא שניצל [מפכשן האש — ג"צ] שילכו אל ארץ פנען להתרחק מארץ פשדים מפחד המלך, פי חרן קרוב להם [לארץ פשדים — ג"צ], ועם אחד ושפה אחת לכולם, פי לשון ארמית לשניהם [לארם ולפשדים — ג"צ]. ורצו ללכת אל עם אשר לא ישמע לשונו המלך ההוא ועמו. וזהו טעם 'ויצאו אתם מאור פשדים ללכת ארצה פנען ויבאו עד חרן' (בר' יא, לא), אשר שם משפחותיהם ואבותיהם מעולם, וישבו ביניהם ונתעפבו שם ימים רבים. ושם נצטנה אברהם לעשות מה שעלה בדעתו, ללכת ארצה פנען (פירוש התורה, בר' יא, כח — עמ' עג).

מפאן יתבררו דברי הרמב"ן שבמקום אחר. פאשר אמר יוסף לאחיו "והנה עיניכם ראות ועיני אחי בנימין פי פי המדבר אליכם" (בר' מה, יב), אומר רש"י (על פי בראשית רבה צג, ו — עמ' 1161) "פי פי המדבר אליכם — בלשון הקודש" וכן מבאר ראב"ע "שהיה מדבר בלשונם עמם בלא מליץ" — וכבר תרגם אונקלוס "ארי בלישנכון אנא ממליל עמכון". על אלה אומר הרמב"ן:

ויתכן שאמר להם כך לאמתלא ולפיוס, פי איננה ראייה שידבר אדם אחד במצרים בלשון הקודש, פי על דעתי הוא שפת פנען [פי אברהם לא הביאו מאור פשדים ומחרן פי ארמית היא, והגל הזה עד, ואיננו לשון איש

אחד לבד אבל הוא לשון פנען], ורבים במצרים יודעים אותו פי קרוב הוא, ואף פי המושל, שדרך המלכים והמושלים לדעת הלשונות (שם, בר' מה, יב — עמ' רמב).

פלומר, העובדה שיוסף דיבר עברית לא הייתה ראייה שהוא מביתו של אברהם, פי אברהם ארמית דיבר, ואת העברית למדו אנשי ביתו מפני פנען בבואם שם — וראיה לכך, שלבן, הנשאר בארץ ארם, קרא בארמית "יגר שהדוּתא" (בר' לא, מח) למה שיעקב קרא בעברית "גלעד". עברית היא "שפת פנען" כמו שקרא לה ישעיהו (יט, יח), ואין כל פלא, אם אחד מגדולי מצרים מפיר את השפה של העם השכן.

המשפט המוסגר בסוגריים מרובעים מתוך דברי הרמב"ן שהובאו למעלה ("פי אברהם לא הביאו מאור פשדים . . . אבל הוא לשון פנען") אינו נמצא בספרי הדפוס ולא בכתבי־היד חוץ מאחד, ומשם גאל אותו הרב שעוועל והביא אותו במהדורתו; גם רבנו בחיי, המעתיק כאן את דברי הרמב"ן, גם המזרחי, בפירושו על רש"י כאן, לא הביאו אותו. אולי לא היה כאן אלא דילוג הסופר מפני הדומות ("שפת פנען" — "לשון פנען") — אך לא מן הנמנע שהייתה כננה להשמיט מדברי הרמב"ן משפט כה נועז ומנוגד לדעה המקובלת. גם פאשר בא הרמב"ן למנות את שבחיה של העברית, שבזכותם נקראה לשון הקודש, ואומר, שדברי התורה והנבואות וכל דברי קדושה פולם בלשון ההוא נאמרו, הנה הוא הלשון שהקב"ה יתעלה שמו מדבר בו עם נביאיו ועם עדתו [. . .] וכו' נברא העולם [. . .] וכו' קרא שמות לקדושים אשר בארץ, אברהם

יצחק יעקב ושלמה וזולתם [. . .] (פירוש התורה, שמות
ל, יג — עמ' תצב)

— אינו אומר על כך, שהיא הייתה לשונם המורשת של בני
שם ובני עבר ואברהם לפני בואו לארץ כנען. כנראה, הייתה
דעתו, שפשם שארץ ישראל, היא ארץ הקודש, הופקדה
לראשונה בידיהם של בני כנען, אף לשון הקודש כך.
אין לנו אלא לתמוה בהערצה על יושר הסברה של
הרמב"ן. חוקרי הלשונות של ימינו אמנם שאלו שאלה זו:
"האבות הרי באו מארם-נהריים, ושם לא דיברו בלשון מן
הטיפוס העברי, כיצד אפוא מוצאים אנחנו את עם ישראל,
אחרי ימי ההתנחלות, מתחיל לכתוב ולהשתמש בלשון שכבר
הייתה בפי הפנעני אשר אותו הורישו? התשובה האפשרית
היחידה היא, שבאיזה שלב החליפו קדמונינו את לשונם" (רבין,
עמ' 14). השיטה היא אפוא מעיקרה פשיטת הרמב"ן, גם אם
בפרטים — איזו לשון דיברו בני ישראל לפני ההתנחלות, מתי
חל שינוי הלשון — יש מקום לסברות שונות. ועוד יש
להשתאות לאומץ לבו של הרמב"ן, הפותב דברים שאינם
מתיישבים עם דברי חז"ל, ולחירות האינטלקטואלית של
תקיפתו, שהיה אפשר לכתוב בה דברים כאלה בלי להיות נאשם
בכפירה בעיקר.

ב

הרעיון שהעברית הייתה הראשונה מן הלשונות, שבה
דיברו כל בני-האדם מן הבריאה עד דור הפלגה, ושרק בדור זה

נפרדה ללשונות רבות, והיא נשארה נחלתם של בני ישראל בלבד. נקוט היה, כפי שאמרנו, בידי חכמי ישראל בזמן התלמוד ובימי הביניים (למעט הרמב"ן). הוא נתקבל על אבות הפנסייה הנוצרית ועל חכמי אירופה עד סוף המאה השבע-עשרה; הוא אף הוליד ספרים לא-מעטים, אשר השתדלו לציין את קני הדמיון שבין העברית לשפות אירופה השונות, וכאלה ממשיכים להופיע מדי פעם בפעם עד עצם ימינו (שטרן; פרו, עמ' 69). הרעיון הזה מצא את מקומו גם בהשקפותיו של דאנטה אליגיירי, גדול משוררי איטליה ומגדולי משוררי העולם (1265–1321), ולא יהיה נטול עניין להביא פאן את דבריו. הוא מאריך בנושא זה בראשית ספרו "דה וולגארי אלוֹקוֹנְטִיָה" (De vulgari eloquentia = על אודות הלשון הוולגארית), הכתוב לאטינית, אשר עוסק בתכונות האיטלקית, אחת הלשונות הוולגאריות, כלומר המדוברות בפי העם, שהתפתחו מן הלאטינית. וכן הוא קובע:

צורת דיבור מסוימת נבראה על-ידי אלהים עם הנשמה הראשונה [. . .] ובצורה זו השתמש אדם וכל צאצאיו עד הבניין של מגדל בבל, שפירושו מגדל הבלבול. צורת דיבור זו ירשו בני עבר, אשר נקראו ממנו עברים [. . .]. הלשון העברית הייתה אפוא זו אשר נוצרה בשפתיים של ראשון המדברים (דה וולגארי אלוֹקוֹנְטִיָה, ספר א, פרק ו).

והנה פיצד נבנה המגדל, וכיצד נבדלו הלשונות:
האדם, פיון ששכח את המהלומות הראשונות [הגירוש מגן עדן, המבול] או שלא שם אליהן לב, וכין שהסיט את

עיניו מן המפזות אשר סימניהן עדיין שרדו, בא ללקות פעם שלישית מחמת שאיפתו האנלית והגאונתנית; אמר אפוא בלבד אדם זה, שאינו ניתן לתיקון, בכוח השכנוע של נמרוד, להתגבר במעשיו לא רק על הטבע, אלא גם על יוצר הטבע, הוא האלהים; והתחיל לבנות מגדל בשנער, שנקרא אחר כך בבל, כלומר בלפול, שבאמצעותו קינה לעלות לשמים, פי היה בכונתו, הטיפש, לא רק להשתוות לקונו, אלא גם לגבור עליו. [. . .] כמעט כל בני הדור באו להשתתף במפעל מרושע זה, אחדים היו מצוים, אחדים היו אדריכלים, אחדים מקימים את הקירות, אחדים מיישרים אותם, אחדים מותחים את החבלים, אחדים חוצבים אבנים, אחדים מסייעים אותן ביבשה ואחדים בים. בדרך זו היו קבוצות שונות עוסקות במעשים שונים, עד שלפתע הוממו מן השמים בבלפול כזה, שבמקום שישרתו פולם את המפעל בשפה אחת, נבדלו זה מזה בשפות שונות וחדלו ממנו, ושוב לא היו מצטרפים בפעולה אחת. ורק לאלו שהיו שותפים באומנות אחת נשארה למעשה שפה אחת; כלומר, לכל האדריכלים — אחת, לכל מסיעי האבנים — אחת, לכל המסתתים אותן — אחת; כך קרה לכל העושים בעבודה. כך, שכמספר האומנויות השונות שהיו במפעל ההוא כך מספר השפות השונות שנפרד בהן המין האנושי. וככול שאומנות האיש הייתה מעולה, בה במידה הייתה גסה ופראית לשונו. אלו שאמנם נשארה אצלם לשון הקודש, לא נכחו ולא שיבחו את מפעלם;

אדרבא, היו מגנים אותו בחומרה, והיו לועגים לטיפשות העושים בו; אולם אלה היו חלק קטן מהם באשר למספר, והיו, כפי שאני מבין, מזרע שם, בנו השלישי של נח, שממנו נולד עם ישראל, אשר השתמש בשפה קדומה זו עד ליום פיזורו (שם, פרק ז).

הדבר המעניין ביותר שבדברי דאנטה אשר הבאנו הוא התיאור של דרך הפרדת הלשונות: לכל בעלי אומונות אחת נועדה לשון אחת, וכך נוצר ריבוי הלשונות. סיפור זה בא כאילו להשלים את הסיפור המקראי על דרך מדרשי חז"ל, וללמד מאיזו סיבה ובאיזה אופן נפרדו הלשונות — ואין מקורו ידוע לי.

וכאן יש להוסיף שפעבור הזמן שינה דאנטה את דעתו (ולכך הפנה את תשומת לבי ידידי הפרופ' יוסף סרמוניטה). באחד הפרקים האחרונים של הפואמה הגדולה שלו, שהוא קרא אותה בשם "קומדיה", והבאים אחריו פינו אותה בתואר "אלוהית", מספר דאנטה, כיצד במסעו המדומה בעולם הנשמות, פגש את נשמתו של אדם הראשון, ושאל אותו, בין היתר, איזוהי הלשון שהוא יצר ושבה השתמש. אמר לו אדם: מבין אני שנשאלתי

ואי שפה דברתי ויצרתי?

וכך הוא עונה:

שפת דבורי כלתה זמן רב בטרם

בני דור נמרד נשאו מצחם לפעל

אשר לא יתכן פי ישלימוהו;

כי לא יקום לנצח פרי השכל.

כִּי נַחַת רוּחְכֶם אֶךְ מִתְחַלְּפֹת
 בְּהַשְׁפָּעַת מַסְלוּל פּוֹכְבֵי רְקִיעַ.
 דְּבִיבֹר — הֶכְרַח הַטָּבֵעַ; אֶךְ הַטָּבֵעַ
 לָכֶם לְבַחַר הַבְּטוּיִים מְנִיחַ
 כָּכֵל אֲשֶׁר יוֹרְכֶם שְׁקוּל הַדָּעַת!
 (הקומדיה האלוהית, עֲדָן, שִׁיר כ"ו, שוֹרוֹת 115,
 124–132, בתרגומו של עמנואל אולסבנגר).

לפי תשובה זו הלשון העברית אינה יצירה אלוהית, כמו
 שנאמר ב"דה וולגארי אלוֹקוֹנְטִיָה" ("צורת דיבור מסוימת
 נבראה על ידי אלהים עם הנשמה הראשונה"), אלא יצירת אדם
 ("שפה דיברתי ויצרתי"), וכמו כל יצירה אנושית היא פרי
 השכל האנושי ונתונה לרצונות בני-האדם, ומשום כך עשויה
 להשתנות בהתמדה. ואמנם השתנתה לשונו של אדם הראשון
 במשך הזמן, עד שנעלמה כליל לפני מעשה המגדל.
 מושג זה, של השינוי המתמיד של הלשונות, הוא בין
 המושגים המודרניים ביותר של דאנטה על אודות הלשון, וכבר
 עמד עליו ב"דה וולגארי אלוֹקוֹנְטִיָה", אלא ששם הוציא מפלל
 זה את לשון הקודש, בתור יצירה אלוהית. ואמנם אנו קוראים:
 בהיות כל לשון מן הלשונות (פרט לזאת אשר נוצרה על
 ידי אלהים עם האדם) ערוכה לפי רצוננו [. . .], ובהיות
 האדם בעל-חיים בלתי-יציב ונתון לשינוי ביותר, מן
 הנמנע הוא שהדיבור שלנו יהיה מתמיד ונמשך; אלא,
 כמו הדברים האחרים שלנו, כגון המנהגים וההרגלים,
 בהכרח משתנה הדיבור לפי מרחק המקומות והזמנים;
 ואני סבור, שאין להטיל ספק במה שאמרנו שהדיבור

משתנה לפי מרחק הזמן [. . .]. לכן אני טוען בהחלטיות, שלא תושבי פאביאה הקדמונים היו קמים לתחייה, היו מדברים בלשון שונה בהרבה מזו שמדברים בה אנשי פאביאה של היום (דה וולגארי אלוֹקוֹנטיה, ספר א, פרק ט).

ובספר אחר, "קוֹנְבִּיבִּיּוֹ" (Convivio = משתה), הוא אומר דברים דומים:

לכן אנו רואים שבערי איטליה, אם נואיל להתבונן היטב, זה חמישים שנה עד היום מלים רבות נעלמו ונולדו והשתנו; לכן, אם כך משנה [את הלשון] פרק זמן קצר, הרבה יותר ישנה [אותה] פרק זמן ארוך. ומשום כך אומר אני, שלא אלו שנפטרו מן החיים לפני אלף שנה היו חוזרים לעריהם, היו חושבים שנושבה עירם על-ידי אנשים זרים, מחמת הלשון השונה מלשונם (קוֹנְבִּיבִּיּוֹ, חלק א' פרק ה).

פירוש והרחבה לדברים אלו של דאנטה ימצא הקורא בפרק השביעי של הספר "הלשון" לאדוארד ספיר, שכותרתו: "הלשון פמוצר ההיסטוריה: הזרימה".

תמיד אפוא סבר דאנטה, שהלשונות משתנות ללא הרף; אלא שבזמן הראשון הוציא את העברית מפלל זה, בראותו אותה יציר אלוהי, וכאשר חזר מהשקפה זו וראה אותה יצירת אנוש פכל הלשונות, אף החזיר אותה לכלל שאר הלשונות, הנתונות לשינוי.

ציונים ביבליוגראפיים

מדרש בראשית רבה, מהדורת תיאודור-אלבק ברלין תרע"ב-תרצ"ו.
ספר הפזרי לר' יהודה הלוי, תרגם וההדיר יהודה אבן שמואל, ירושלים תשל"ג.
פירוש הרמב"ן על התורה, מהדורת הרב חיים דב שעוועל, ירושלים תשכ"ב-תשכ"ה.
דאנטה אליגיירי, הקומדיה האלהית, תרגם עמנואל אולסבנגר, ירושלים תש"ד-תשט"ז.
זאב חומסקי. הלשון העברית, ירושלים 1967.
חיים רבין, עיקרי תולדות הלשון העברית, ירושלים תש"ד.
אשר שטרן, "העברית — אם הלשונות — וסגולותיה ללומדים אותה בין הנוצרים באירופה בימי הביניים", לשוננו לעם לד (תשמ"ג), עמ' 222-228.
Dante Alighieri, *Tutte le opere*, Edizione del centenario, Milano 1965
Jean Perrot, *La linguistique*, Paris 1953
Edward Sapir, *Language*, 1921 (A Harvest Book, New York 1949)

חיים אהרנובכיץ

עינוי הדין

הצירוף "עינוי הדין" מסתבר, לכאורה, פנגור מלשון עינוי, שעניינו סיגוף וייסורים; פלומר: השקת הדין לזמן מסוים, בלא הסבר המניח את הדעת ("סחבת" בלשון המדוברת), היא עינוי לעשיית דין לאמתו. לפי התפיסה הרנוחת הזאת, "מְעַנֶּה את הדין" הריהו ביטוי מושאל של האנשה ציורית, כמו: "אבן מקיר תזעק", "השמים בוכים", "הקטר נושם בכבדות", ודומה פאילו הדין גופו מתייסר בייסורים; או הריהו מעתק ממשמע "עינוי